

केंद्र सरकारच्या “निपुण भारत” योजनेनुसार
विजाभज प्रवर्गाच्या आश्रमशाळांचे गुणात्मक
परिवर्तन करण्याच्या अनुषंगाने निपुण भारत
टप्पा-२ राबविणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग
शासन निर्णय क्रमांक : विभशा-२०२३/प्र.क्र.१४३/विजाभज-१
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक:- १० मे, २०२३.

प्रस्तावना:-

इतर मागास बहुजन कल्याण विभागामार्फत ९७७ अनुदानित आश्रमशाळा खाजगी संस्थामार्फत चालविण्यात येतात. या ९७७ आश्रमशाळांमधील अंदाजित ०२ लाख विद्यार्थ्यांना साधारणपणे १५,००० शिक्षकांमार्फत गुणवत्तापूर्ण आंतरराष्ट्रीय दर्जेदार शिक्षण मिळण्याच्या दृष्टीने या आश्रमशाळांचे गुणात्मक परिवर्तन करण्याचे नियोजन विभागामार्फत करण्यात येत आहे. यासाठी राज्यातील शालेय शिक्षण विभाग, जिल्हा परिषद शाळांतील चांगल्या व अभ्यासू व तंत्रज्ञान स्नेही शिक्षकांना या उपक्रमात सहभागी करून घेणे तसेच शिक्षण विभागातील ऑनलाईन शिक्षणात विविध उपक्रम राबवून शिक्षक विद्यार्थ्यांमध्ये गुणात्मक बदल करण्यामध्ये मुत्था फाऊंडेशन यांचे महत्त्वपूर्ण योगदान आहे. मुत्था फाऊंडेशन चा या क्षेत्रातील अनुभव/सहकार्य यामाध्यमातून सर्व विद्यार्थ्यांना स्वतः गतिमान पद्धतीने शिकण्यास प्रेरित करणे, विद्यार्थ्यांना विविध बाबी शिकण्यासाठी विविध आव्हाने देणे. Learning Interventions (Peer Learning, Group Learning सुविधा उपलब्ध करून देणे, मुलांच्या जिज्ञासू वृत्तीचा सन्मान करणे, अभ्यासक्रम एक तृतीयांश वेळेत पूर्ण करणे आणि शिकण्यात तंत्रज्ञानाचा उपयोग करणे इत्यादी घटकांवर लक्ष केंद्रित करण्याच्या अनुषंगाने “निपुण भारत” (National Initiative For Proficiency In Reading With Understanding and Numeracy) या योजनेच्या धर्तीवर राज्यात सदर योजना राबविण्याचे अनुषंगाने विभागाकडून दिनांक २२/०६/२०२२ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आलेला आहे.

२. सदर योजनेची अंमलबजावणी करण्याच्या अनुषंगाने नवीन तंत्रज्ञान जसे YouTube, Google, Zoom, Google Meet इत्यादींमुळे आता दर आठवड्याला प्रत्येक तालुक्यातील प्रत्येक यंत्रणेसोबत किमान दोन तास चर्चा/ प्रशिक्षण/ बेबीनार आयोजित करणे शक्य आहे. अशा चर्चा/ प्रशिक्षणांमध्ये प्राधान्यक्रमाने घ्यावयाचे विषय, त्यातील मजकूर, प्रशिक्षण माध्यम (What's app Video, YouTube Channel, Zoom संवाद, प्रत्यक्ष प्रशिक्षण) इत्यादींची संकलन, निर्मिती, नियोजन व आयोजन करण्यासाठी एक यंत्रणा उभी करण्यात आली आहे.

१. राज्य स्तरावर एक मुख्य प्रशिक्षक, मंत्रालयात कार्यरत असेल. तथापि, तंत्रज्ञानाचा काळ असल्याने मुख्य प्रशिक्षकांच्या मुख्यालयाचे ठिकाण लवचिक राहिल.
२. एक राज्य प्रशिक्षण समन्वयक आणि २ प्रशिक्षक राहतील. सदर व्यक्ती हे या विभागाच्या देखरेखीत कार्य करतील. तथापि, तंत्रज्ञानाचा काळ असल्याने राज्य प्रशिक्षण समन्वयक यांच्या मुख्यालयाचे ठिकाण लवचिक राहिल.
३. राज्य प्रशिक्षण समन्वयक व प्रशिक्षक यांची कार्ये :-
  - a. प्रशिक्षणाचे सर्व घटक:-
    - i. प्रशिक्षणाची गरज ओळखणे
    - ii. घटक संच तयार करणे
    - iii. प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे
    - iv. प्रशिक्षण देणे
    - v. परिणाम पाहणे
    - vi. परिणाम प्राप्त होईस्तोवर सतत मदत करणे
    - vii. यावर कार्य करणे,
४. चर्चा/ प्रशिक्षणांमध्ये प्राथम्यक्रमाने घ्यावयाचे विषय. त्यातील मजकूर, प्रशिक्षण माध्यम (What's app Video, YouTube Channel, Zoom संवाद, प्रत्यक्ष प्रशिक्षण) इत्यादींची संकलन, निर्मिती, नियोजन व आयोजन करणे.
५. प्रशिक्षणादरम्यान तयार होणारे लेख, दस्तावेज, ऑडिओ, व्हिडिओ इत्यादींचे संकलन करून ते राज्य शासन/ आयुक्त यांच्या संकेतस्थळावर अपलोड करणे. जेणेकरून यंत्रणेतील लोकांना स्वशिक्षणासाठी साहित्य उपलब्ध होईल व हळू हळू प्रशिक्षणाची गरज कमी होईल.

३. शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, दिनांक २३/११/२०२२, “प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र (वि.जा.भ.ज. आश्रमशाळा) निपुण भारत, राष्ट्रीय अधिगम सर्वेक्षण व PISA (Programme for

International Students Assessment) स्पोकन इंग्लिश व प्रौढ साक्षरता” मध्ये खालील बाबी समाविष्ट आहेत.

विजाभज प्रवर्गाच्या सर्व आश्रमशाळांच्या इयत्ता १ ली ते १२ वी तील सर्व विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रगती होण्याच्या अनुषंगाने शाळांचे व वर्गाचे मुल्यांकन करण्यात येईल. याबाबतच्या कार्यवाहीची रूपरेषा पुढील प्रमाणे राहिल.

प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र अंतर्गत करावयाच्या बाबी:-

१. भविष्य वेध शिक्षण विचार प्रक्रियेचा अवलंब करून विद्यार्थ्यांना शिकते करणे.
Learning to learn.
२. विद्यार्थी, शिक्षक आणि वर्ग पातळीवर पारंपरिक पद्धती कडून भविष्य वेध प्रक्रियेकडे जाणे. (परिशिष्ट- चार Class observation) मध्ये दिले आहे.
३. या शैक्षणिक सत्रात वर्गातील १०० टक्के मुलांचे FLN पूर्ण करणे. (वर्ग १ ते १२ मधील सर्व विद्यार्थी)
४. FLN च्या मुल्यमापनाकरीता FLNVEDH या ॲपचा उपयोग करावा.
५. जी मुलं FLN झाली आहेत किंवा येत्या काळात होणार आहेत त्यांचे NAS (वर्गातील FLN पूर्ण झालेल्या १०० टक्के मुलांच्या ७५ टक्के अध्ययन निष्पत्ती) पूर्ण करणे.
६. ज्या मुलांच्या अध्ययन निष्पत्ती पूर्ण झाल्या आहेत त्यांना PISA पातळीचे कौशल्य पूर्ण करण्यासाठी काम करणे. या मुलांमध्ये अध्ययन कौशल्य विकसित करून हव्या त्या बाबी स्वतः शिकू शकतील, असा विश्वास निर्माण करणे.
७. पिसा पातळीचे कौशल्य विकसित झाले आहे, असे प्रतिबिंबित होण्यासाठी स्पोकन इंग्लिश, विविध भाषा, आपल्या वाडी/तांड्यातील प्रौढांना साक्षर करणे, कोडींग, वरच्या इयत्तांचा अभ्यास अशा अनेक बाबी करणारी मुले.
८. NAS व PISA च्या मुल्यमापनाकरीता Learning Navigator चा उपयोग करण्यात येईल.
९. सर्व विजाभज आश्रमशाळांमधील जास्तीत जास्त विद्यार्थी ५ वी व ८ वी ची शिष्यवृत्ती परिक्षा पास होतील या बेताने तयारी करण्यात यावी. शिष्यवृत्ती मिळाली नाही तरी शिष्यवृत्ती परिक्षा उत्तीर्ण होणे महत्वाचे आहे.

गुणवत्तावाढीचा भाग म्हणून सोयी सुविधेत वाढ:-

फक्त सोयी सुविधा दिल्याने गुणवत्ता वाढ होत नाही. हे सत्य असले तरी, शासन आपल्या परीने सर्व शाळांमध्ये सोयी सुविधा वाढविण्यासाठी प्रयत्नरत आहे. शासनाने या आधीच ९ वी ते १२ वी च्या सर्व विद्यार्थ्यांना टॅबलेट दिले आहेत. येत्या काळात ५ ते ८ वी च्या सर्व विद्यार्थ्यांना एक टॅब पुरविण्यात येत आहे. सोबतची काही पुस्तके व गणित, भाषा व इंग्रजीचे शैक्षणिक साहित्य पुरविण्यात येणार आहेत.

याशिवाय शासन परिपत्रक, नियोजन (रोहयो) विभाग, दिनांक ०१/१२/२०२० नुसार तसेच या विभागाचे शासन परिपत्रक, दिनांक ०३ ऑगस्ट, २०२२ प्रमाणे सोयीसुविधा वाढीचे कार्य विभागातील सर्व अधिकारी तसेच संस्थाचालक, वसतिगृह अधीक्षक, मुख्याध्यापक व शिक्षक यांनी करावे. मुल्यांकनांती सोयी सुविधा पुरविण्यामध्ये राज्यातील उत्कृष्ट २०० शाळांचा सत्कार शासन करेल.

मागणीनुसार प्रशिक्षण:-

राज्य शासन सुरवातीचे MOLIC, MOLIS आणि MOLIH हे प्रशिक्षण स्वतःहून आयोजित करत आहे. याशिवाय अन्न/आहार सुरक्षा (Food Safety) बाबतीत काही प्रशिक्षण देण्यात आले असून त्याच्याशी निगडित काही प्रशिक्षण सध्या सुरू आहे. पुढील काळात स्पोकन इंग्लिश व शिष्यवृत्ती परिक्षेत यश मिळवण्याबाबतीत प्रशिक्षणाची गरज असू शकते. तसेच विद्यार्थ्यांना Life Skill, Soft Skill च्या प्रशिक्षणाची गरज आहेच. त्याचप्रमाणे काही शिक्षकांनी सुचविल्यानुसार मराठी भाषा शिक्षण, गणित शिक्षण, व इंग्रजी शिक्षणाबाबत प्रशिक्षणाची गरज शिक्षक व सुचविल्यानुसार मराठी भाषा शिक्षण, गणित शिक्षण व इंग्रजी शिक्षणाबाबत प्रशिक्षणाची गरज शिक्षक मुख्याध्यापकांना असू शकते. या व अन्य मुद्यांबाबतीत प्रशिक्षणाची गरज असल्यास संबंधितांनी तशी मागणी करावी. याबाबतीत विभागाच्या संकेतस्थळावर व्यवस्था करण्यात येईल. तोपर्यंत पत्राद्वारे सुद्धा शासनास कळविता येईल.

४. उपरोक्त शासन निर्णयात नमूद केल्यानुसार, या अंतर्गत नोव्हेंबर, २०२२ पासून आजपावेतो विजाभज आश्रमशाळांतील सर्व मुख्याध्यापक, शिक्षक व वसतीगृह अधीक्षक यांना यशस्वीरित्या प्रशिक्षण देण्यात आले आहे. सदर प्रशिक्षणानंतर त्यांच्यात वरीलप्रमाणे सकारात्मक व गुणात्मक बदल दिसून येत आहेत. त्यामुळे भविष्यात निपुण भारत योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाने

ठरवून दिलेले पुढील ५ वर्षांचे उद्दिष्ट या राज्यातील विजाभज आश्रमशाळांमधून १ वर्षाच्या आत (म्हणजेच डिसेंबर, २०२३ पर्यंत) पूर्ण होण्याच्या दृष्टीने सकारात्मक कार्यवाही या आश्रमशाळांमधील शिक्षक / शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांच्या सहाय्याने आश्रमशाळांमधील जवळजवळ २ लाख विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण व जागतिक दर्जाचे शिक्षण देण्यात येऊन उद्दिष्ट पूर्ण होणार आहे.

इतर मागास व बहुजन कल्याण विभागांतर्गत कार्यरत विमुक्त जाती आणि भटक्या जमाती आश्रम शाळेतील विद्यार्थ्यांना जागतिक दर्जाचे भविष्यवेधी शिक्षण पद्धती नुसार काम सुरू आहे. ऑक्टोबर, २०२२ पासून सुरू झालेल्या जागतीक दर्जाचे भविष्यवेधी शिक्षण प्रशिक्षणाचा परिणाम दिसत असून लातूर, पुणे, औरंगाबाद येथे झालेल्या शिक्षण परिषदेमध्ये विद्यार्थी, शिक्षक, मुख्याध्यापक आणि वसतिगृह अधीक्षक यांच्या सादरीकरणातून ठळकपणे सकारात्मक बदल झालेल्या स्पष्टपणे दिसून आलेले आहे.

मा.मंत्री (इ.मा.ब.क.) महोदय यांनी देखील औरंगाबाद येथे आयोजित शिक्षण परिषदेत आश्रमशाळेत होणारे शैक्षणिक बदल स्वतः अनुभवले आहेत. असे यशस्वी बदल यापुढे गतीने व्हावेत अशी इच्छा मा.मंत्री महोदय यांनी व्यक्त केली आहे. त्यानुसार निपुण भारत योजनेच्या दुसऱ्या टप्प्यात आश्रमशाळांमधील १०० टक्के विद्यार्थ्यांना गुणवत्ता पूर्ण शिक्षण देण्यासाठी शिक्षक, मुख्याध्यापक आणि वसतिगृह अधीक्षक यांच्या प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम निरंतर सुरू ठेवावा लागणार आहे. यापूर्वी दिलेल्या प्रशिक्षणातून अधिक परिणामकारक करण्यास यश आले आहे त्यातील सर्वात महत्वाची बाब म्हणजे प्रशिक्षणासाठी बनविण्यात आलेले व्हिडिओ निर्मिती ही आहे. सदर व्हिडिओमुळे प्रशिक्षणादरम्यान आश्रमशाळेतील मुख्याध्यापक, शिक्षक, अधीक्षक यांच्या प्रशिक्षणापर्यंत योग्य विचार सर्वांपर्यंत परिणामकारकपणे पोहोचविता आला. सदर व्हिडीओ विभागाच्या संकेतस्थळावर कायम स्वरूपी उपलब्ध असणार आहेत. त्यामुळे त्याद्वारे परिणाम सतत व कायमस्वरूपी मिळत राहण्यास मदत होणार आहे. विभागामार्फत आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना देण्यात येणाऱ्या जागतिक दर्जाच्या भविष्यवेधी शिक्षणात अधिक यश यावे, याकरिता प्रशिक्षणाचा दुसरा टप्पा आवश्यक आहे.

५. निपुण भारत टप्पा-१ यात -निपुण भारत० योजनेचे प्रशिक्षणातील काम पाहण्याकरीता शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशनने अनुभवी ११ व्यक्ती उपलब्ध करून दिल्या असून सदर व्यक्तींच्या सेवा विनामुल्य तत्वावर म्हणजेच संबंधितांचे वेतन व अनुषंगिक खर्च शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन मार्फत करण्यात येणार आहे. सदर ११ व्यक्तींपैकी, ०८ व्यक्ती सहाय्यक आयुक्त, समाज कल्याण, वाशिम या कार्यालयात तसेच ०३ व्यक्ती शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशनच्या कार्यालयातून कामकाज पहात आहेत. त्यांच्या सहकार्यातून विभागातील मुख्याध्यापक/शिक्षक/वसतिगृह अधीक्षक यांचे प्रशिक्षण/विभागीय कार्यशाळा यशस्वीरित्या पुर्ण करण्यात आल्या आहेत.

६. विभागातील विजाभज आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांमध्ये झालेले सकारात्मक परिणाम सतत/कायमस्वरूपी राहाणे, विभागामार्फत आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना देण्यात येणाऱ्या जागतिक

दर्जाच्या भविष्यवेधी शिक्षणात अधिक यश येणे आवश्यक असल्याने निपुण भारत टप्पा-२ आवश्यक/गरजेचा आहे. त्यानुसार इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग व शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन यांच्या सहकार्याने निपुण भारत टप्पा-२ राबविण्याचे विचाराधीन आहे.

शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन (SMF) ही एक ना-नफा तत्वावर काम करणारी संस्था आहे, शिक्षणाच्या मदतीने सर्व विद्यार्थ्यांना जबाबदार, काळजी घेणारे, देशाच्या व समाजाच्या प्रगतीमध्ये योगदान देणारे नागरिक बनविण्याच्या दृष्टीकोनातून शालेय शिक्षणात मूलभूत बदल घडवून आणण्याच्या उद्देशाने एसएमएफ कार्य करत आहे. मुलांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळावी म्हणून शालेय प्रणाली, शाळा आणि शिक्षकांची क्षमता विकसित करण्याचे मिशन एसएमएफ ने सुरू केले आहे. एसएमएफ कडे मोठ्या प्रमाणात प्रशिक्षण व शिक्षकांसाठी क्षमता विकास कार्यशाळा आयोजित करण्याचे तसेच शोध अभ्यास आणि दस्तऐवजीकरण करण्याचे कौशल्य आणि अनुभव आहे.

त्याअनुषंगानेच निपुण भारत टप्पा-२ राबवितांना इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग व शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन यांचेत सामंजस्य करार (MoU) करणेची बाब विचाराधीन आहे.

शासन निर्णय :-

विभागातील विभाज आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांमध्ये झालेले सकारात्मक परिणाम सतत/कायमस्वरूपी राहाणे, विभागामार्फत आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना देण्यात येणाऱ्या जागतिक दर्जाच्या भविष्यवेधी शिक्षणात अधिक यश येण्याच्या दृष्टीकोनातून निपुण भारत टप्पा-२ आवश्यक/गरजेचा आहे. ही बाब विचारात घेऊन इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग व शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन यांच्या सहकार्याने निपुण भारत टप्पा-२ राबविण्यास प्रशासकीय मान्यता देण्यात येत आहे.

२. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मध्ये अपेक्षित नाविन्यपूर्ण शैक्षणिक सुधारणा करताना राज्यातील इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या VJNT निवासी आश्रमशाळांमध्ये काही महत्वाच्या कमतरता आणि आव्हाने आढळून आली आहेत. या सर्व शाळांचा शैक्षणिक दर्जा उंचावण्यासाठी विभागामार्फत प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र (PSM)-VJNT कार्यक्रमाची अंमलबजावणी केली जात आहे. सर्व विद्यार्थ्यांची (प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक पर्यंत) शैक्षणिक गुणवत्ता वाढविण्याचे व शैक्षणिक पातळी सुधारण्याचे ध्येय सुनिश्चित करण्यात आले आहे. त्याचप्रमाणे VJNT निवासी आश्रमशाळांतील सर्व पटनोंदणी झालेले विद्यार्थी पुढील बाबी प्राप्त करतील हे सुनिश्चित करण्याचे उद्दिष्ट निश्चित केले आहे.

- i. केंद्र आणि राज्य सरकारने परिभाषित केल्यानुसार वयानुरूप विषयनिहाय अध्ययन निष्पत्तींमध्ये प्राविण्य संपादन करणे (NIPUN Bharat),

- ii. राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षण (NAS), आणि आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थी मूल्यांकन कार्यक्रम (PISA) यामध्ये प्राविण्य संपादन करणे
- iii. इयत्ता ४ थी पर्यंत सर्व प्रवेशित विद्यार्थ्यांना इंग्रजी भाषेत बोलण्यास सक्षम करणे.
- iv. इयत्ता ५वी आणि ८ वी मधील सर्व विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती परीक्षा उत्तीर्ण करण्यास सक्षम करणे.

३. शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, क्रमांक विभशा-२०२१/प्र.क्र.४४/विजाभज-१ दिनांक २२ जून २०२२ नुसार **मॅनेजमेंट ऑफ लर्निंग इंटरव्हेंशन (MOLI)** अनुसार महाराष्ट्रातील सर्व व्हीजेएनटी शाळा, वर्ग आणि वसतिगृहांमध्ये, पुढील अपेक्षित परिणाम साध्य केले जातील:

१. भविष्यासाठी तयार करणाऱ्या शिक्षणाचा दृष्टिकोन अंगिकारून विद्यार्थ्यांना सक्षम बनविणे (शिकायचे कसे, हे शिकणे).
२. सर्व विद्यार्थी, शिक्षक आणि वर्ग यांना पारंपारिक मार्गाकडून भविष्य तयार करणाऱ्या शैक्षणिक दृष्टिकोनाकडे नेणे.
३. सर्व विद्यार्थी हे त्यांच्या शैक्षणिक वर्गात मूलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान (FLN) प्राप्त करतील. (इयत्ता १ ली ते १२ वी मधील सर्व विद्यार्थी), आणि ज्यांनी मूलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान (FLN) प्राप्त केले आहे, ते विद्यार्थी NAS मध्ये ७५% पर्यंत प्राविण्य मिळविण्यासाठी प्रयत्न करतील.
४. ज्या विद्यार्थ्यांनी NAS मध्ये ७५% पर्यंत प्राविण्य प्राप्त केले आहे, त्यांच्यामध्ये PISA मध्ये अपेक्षित क्षमता प्राप्त करण्यासाठी प्रयत्न केले जातील, त्यांच्यामध्ये अभ्यास कौशल्ये, स्वतः शिकण्याचा आत्मविश्वास विकसित करण्यासाठी प्रयत्न केले जातील.
५. PISA मध्ये अपेक्षित क्षमता प्राप्त करण्यासाठी, विद्यार्थ्यांमध्ये इंग्रजी सफाईदारपणे बोलणे, नवीन भाषा शिकणे, आयसीटी तसेच त्यांच्या प्रभागात/परिसरात प्रौढांमध्ये अपेक्षित असलेले ज्ञान विद्यार्थ्यांमध्ये येण्यासाठी आवश्यक कार्यक्रम आयोजित केले जातील.

४. वरील परिणाम साध्य करण्यासाठी, सर्व मुख्याध्यापक, शिक्षक, वसतिगृह अधीक्षक यांच्यासाठी **MOLIS (Management of learning interventions in school)**, **MOLIC**, **MOLIH** वर प्रशिक्षण दिले जाईल आणि या ज्ञानाचा फायदा सर्व **VJNT** शाळांमधील विद्यार्थ्यांना करून दिला जाईल. तंत्रज्ञान, पायाभूत सुविधा, पार्श्वभूमी आणि गरजांचा विचार न करता, सर्व विद्यार्थी त्यांच्या शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करू शकतात असा विश्वास प्रत्येकामध्ये निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. विद्यार्थ्यांना आवश्यक ते शिक्षण देण्यासाठी विविध अध्यापनशास्त्र आणि अध्यापन पद्धती वापरल्या जात आहेत. जसे की, बहु-स्तरीय अध्यापन, बहु-श्रेणी अध्यापन, योग्य स्तरावर शिकवणे, स्वयं-निर्धारित शिक्षण इ. महाराष्ट्र राज्यातील शाळांमध्ये, या सर्व अध्यापन आणि

शिकण्याच्या पद्धतींमध्ये स्वयं-निर्धारित शिक्षण ही सर्वोत्तम शिक्षण पद्धत असल्याचे दिसून येत आहे.

MOLIS कार्यक्रमाची सातत्यपूर्ण आणि प्रभावी अंमलबजावणी सुनिश्चित करण्यासाठी शाळांचे मुख्याध्यापक, शिक्षक आणि वसतिगृह वॉर्डन यांना दर्जेदार प्रशिक्षण द्यावे लागणार आहे. तथापि, प्रशिक्षण व क्षमता निर्माण कार्यक्रम सतत आणि शाश्वत पद्धतीने राबविण्यासाठी, राज्यस्तरीय क्षमता निर्माण गट (Capacity Building Group) स्थापन करण्याची आवश्यकता आहे. PSM (VJNT) कार्यक्रमाचे प्रभावी नियोजन व अंमलबजावणी तसेच देखरेख व दस्तऐवजीकरण करण्यासाठी नेतृत्व प्रदान करणे हे क्षमता निर्माण गटाचे (CBG) चे महत्वाचे कार्य आहे. क्षमता निर्माण गटात (CBG) मध्ये इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग व शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन यांचे प्रतिनिधित्व असेल.

A. क्षमता निर्माण गटाची (CBG) उद्दिष्टे-

क्षमता निर्माण गट (CBG) विभागाच्या आश्रमशाळांमधील विद्यार्थ्यांच्या विहित केलेल्या विषयनिहाय अध्ययन निष्पत्ती ह्या प्रभुत्व पातळीपर्यंत साध्य करण्यासाठी शिक्षकांच्या क्षमता विकसित करण्याचे कार्य करणार आहे. (इयत्ता १ ली ते १२ वी) त्याच बरोबर CBG कार्यक्रम सुकाणू समिती म्हणून देखील कार्य करणार आहे, क्षमता निर्माण गटाची (CBG) उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत:

१. शिक्षक व मुख्याध्यापकांमध्ये योग्य व आवश्यक अध्ययन अध्यापन विषयक कौशल्ये, मूल्यमापन विषयक तंत्रे याविषयी साकल्याने अभ्यास करण्याचा विचार विकसित करून व त्यांच्यामधील गुणवत्तेची वाढ सुनिश्चित करून त्यांची योग्य अध्यापनशास्त्र/अध्ययनशास्त्र व मूल्यमापन तंत्र अंगिकारण्याची क्षमता विकसित करणे.
२. शिक्षक, मुख्याध्यापक आणि वसतिगृह अधीक्षक यांना PSM (VJNT) कार्यक्रमाचे प्रात्यक्षिक दाखवण्यासाठी सतत प्रशिक्षणाचे (ऑनलाइन आणि ऑफलाइन प्रशिक्षण प्रक्रिया) नियोजन व आयोजन करणे.
३. सर्व भागधारकांसाठी प्रशिक्षण घटक संच आणि आशयसामग्री तयार करणे.
४. मागणीनुसार प्रशिक्षण देण्यासाठी, वेब-आधारित शिक्षण देण्यासाठी तसेच स्वतःच्या शिकण्याच्या गतीनुसार प्रशिक्षण घेण्यासाठी माहिती व तंत्रज्ञान (IT) सक्षम शिक्षण व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण करणे.
५. सर्व विद्यार्थ्यांच्या विषयनिहाय अध्ययन निष्पत्तीचे मापन करण्यासाठी मोबाइल अप्लिकेशन तयार करणे.
६. विभागाच्या सर्व शाळांमधील सर्व विद्यार्थी कार्यात्मक साक्षरता आणि संख्याज्ञान प्राप्त करतील हे सुनिश्चित करणे.

७. इयत्ता IV (चवथी) पर्यंतचे सर्व विद्यार्थी इंग्रजी बोलतील हे सुनिश्चित करणे. इयत्ता ५ आणि ८ मधील सर्व विद्यार्थी शिष्यवृत्ती परीक्षा उत्तीर्ण करतील हे सुनिश्चित करणे.
८. नोंदणी केलेल्या विद्यार्थ्यांमध्ये NAS, PISA स्तरावरील उच्च क्षमता निर्माण होतील हे सुनिश्चित करणे.

B. क्षमता निर्माण गटाची रचना § सुकाणू समिती (CBG-SC)

कार्यक्रम सुकाणू समिती म्हणजेच क्षमता निर्माण गट ही कार्यक्रमातील सर्वोच्च संस्था असेल, ज्यामध्ये खालील समिती सदस्यांचा समावेश असेल:

१.	उपसचिव (आश्रमशाळा), इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, महाराष्ट्र शासन	कार्यक्रम प्रमुख
२.	संचालक, इतर मागासवर्गीय. बहुजन कल्याण विभाग, पुणे	कार्यक्रम समन्वयक
३.	राज्य प्रशिक्षण समन्वयक, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग	शैक्षणिक समन्वयक
४.	प्रादेशिक उपसंचालक (२), इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग	सदस्य
५.	शांतीलाल मुत्था फाऊंडेशन यांचे ३ प्रतिनिधी	सदस्य

कार्यक्रमाच्या प्रभावी आणि सुरळीत अंमलबजावणीसाठी कार्यक्रमाचे धोरण आणि अंमलबजावणीशी संबंधित सर्व मुद्द्यांवर व विषयांवर CBG मध्ये चर्चा करून आवश्यक ती मान्यता देण्यात येईल.

C. क्षमता निर्माण कार्य गटाची (CBWG) विशिष्ट भूमिका आणि जबाबदाऱ्या

सुकाणू समितीने ठरविल्यानुसार आणि मान्य केल्याप्रमाणे सर्व निर्णयांची योजना, समन्वय, प्रशासन, अंमलबजावणी करतील.

तिन्ही घटकांच्या भूमिका आणि जबाबदाऱ्या

१. इतर मागास बहुजन कल्याण विभागासाठी

१. सचिव/प्रधान सचिव/अतिरिक्त मुख्य सचिव किंवा नामनियुक्त उपसचिव हे सर्व तिन्ही भागधारकांच्या त्रैमासिक आढावा बैठकीच्या अध्यक्षस्थानी असतील आणि जास्त पाठपुरावा न करता या विषयाच्या अनुषंगाने आवश्यक सर्व प्रकरणी वेळेत मंजूरी प्रदान करतील.
२. विभागामार्फत कार्यक्रमासाठी नोडल अधिकाऱ्याची नियुक्ती करण्यात येईल. नोडल अधिकारी हा सह/उपसचिव दर्जाचा अधिकारी असेल आणि क्षमता निर्माण गटाचा तो एक भाग असेल. इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, महाराष्ट्र

- शासनाशी संबंधित कोणत्याही प्रशासकीय हस्तक्षेपासाठी अथवा इतर भागधारकांशी नोडल ऑफिसर सिंगल पॉइंट संपर्क अधिकारी म्हणून काम करेल.
३. विभाग श्री नीलेश घुगे, राज्य प्रशिक्षण समन्वयक यांना आजच्या अटी व शर्तीवर यापुढे किमान तीन (३) वर्षे राज्य प्रशिक्षण समन्वयक म्हणून कार्यरत ठेवण्याची खात्री करेल.
  ४. विभाग तीन राज्य प्रशिक्षक - श्री. विशंभर आळणे, श्रीमती प्रियांका अहिरराव, श्री. बसवेश्वर कल्याणकस्तुरे पाटील यांना आजच्या अटी व शर्तीवर यापुढे किमान तीन (३) वर्षे राज्य प्रशिक्षण समन्वयक म्हणून कार्यरत ठेवण्याची खात्री करेल.
  ५. विभाग सर्व आवश्यक प्रशासकीय मान्यता वेळेत प्रदान करेल, क्षमता निर्माण कार्य गटाला आवश्यक सहाय्यता करण्यासाठी कार्यक्रमाशी संबंधित इतर विभागांशी समन्वय साधण्याचे काम करेल.
  ६. क्षमता निर्माण गटाद्वारे नियोजित प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये भागधारकांचा सहभाग सुनिश्चित करण्यासाठी आवश्यक त्यांच्याशी योग्य संपर्क ठेऊन त्यांचे सहकार्य प्राप्त करेल.
  ७. क्षमता निर्माण कार्यगटाच्या सर्व कामांसाठी अर्थसंकल्पीय तरतूद करून वेळेत आर्थिक सहाय्य उपलब्ध करेल.
  ८. SMF ला CSR निधी उभारण्याकरिता मदत करण्यासाठी आवश्यक तो पत्रव्यवहार करेल.
  ९. एसएमएफ (शांतीलाल मुत्था फाउंडेशन) मधील तज्ञांच्या आवश्यकतेनुसार शाळा भेटी करवून आणणे. या भेटीमध्ये आलेले अनुभव सीबीजी व सीबीडब्ल्यूजीला सामायिक करणे.

२. शांतीलाल मुत्था फाउंडेशनचा सहभाग:

१. विकासात्मकदृष्ट्या योग्य अध्यापन-अध्ययन प्रक्रिया आणि पद्धती आणि नावीन्यपूर्ण चांगले उपक्रम यावर मास्टर ट्रेनर्सची क्षमता वाढवण्यासाठी विविध ठिकाणी व वेळी संयुक्तपणे आयोजित प्रशिक्षणाच्या नियोजन व आयोजनामध्ये सहभागी होणे.
२. मास्टर ट्रेनर्स/प्रशिक्षण समन्वयकांद्वारे, योग्य अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया आणि मूल्यमापन तंत्रांचा अवलंब करण्याच्या संदर्भात भागधारकांची (शिक्षक, मुख्याध्यापक, प्राचार्य) क्षमता विकसित करण्यासाठी संयुक्तपणे आयोजित तयार करावयाच्या प्रशिक्षण घटक संचाच्या निर्मितीसाठी नियोजन व आयोजनामध्ये सहभागी होणे.
३. SMF प्रतीनीधिर्मार्फत दिलेल्या शाळा भेटीच्या वेळी व इतर वेळी पाठाचे नियोजन, वर्गातील व्यवहार, विविध बाल-केंद्रित अध्यापन-अध्ययन तंत्रांचे प्रात्यक्षिक,

- अध्ययन निष्पत्ती साध्यतेसाठी आवश्यक अध्ययन- अध्यापन सामग्रीचा प्रभावी वापर इ.करिता संयुक्तपणे शिक्षक आणि मुख्याध्यापकांचा क्षमता विकास करणे.
४. विविध प्रकारचे अभ्यासक्रम प्रशिक्षण साहित्य, पीएसएम(vjnt) कार्यक्रमाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी शिक्षकांची मार्गदर्शक पुस्तिका आणि संकलने, विद्यार्थ्यांची कार्यपुस्तिका विकसित करण्यासाठी सहाय्य करणे.
  ५. विद्यार्थी, शिक्षक, शालेय सहाय्यक पर्यवेक्षण, संनियंत्रण मानके आणि साधने, फॉर्म (फॉर्मेट्स) तयार करण्यासाठी सहकार्य करणे आणि प्रशिक्षकांना, शिक्षकांना ते उपयोगात आणण्यासाठी सहकार्य करणे.
  ६. कार्यक्रमाच्या राज्यस्तरीय नियोजन आणि आढावा बैठकांमध्ये सहभागी होणे.
  ७. शाळांमधील विद्यार्थ्यांमध्ये विषयनिहाय निश्चित केलेल्या अध्ययन निष्पत्ती साध्य करण्यासाठी कार्यक्रमाची धोरणे व प्रशिक्षणाचे नियोजन करण्यास योगदान देणे.
  ८. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे योग्य मूल्यमापन करण्यासाठी या कार्यक्रमांतर्गत शाळांच्या परिस्थितिजन्य अभ्यासाचे नियोजन व आयोजन, विद्यार्थी पायाभूत चाचणी, नैदानिक चाचण्या आणि प्रत्यक्ष शाळा भेटीच्या वेळी केलेले मूल्यमापन करण्यासाठी करावयाचे नियोजन, अंमलबजावणीची रूपरेखा ठरविण्याबाबत सहाय्य व मदत करणे.
  ९. निर्णय कार्यपद्धतीची माहिती देण्यासाठी पुराव्यासह प्रसार प्रक्रियांसाठी व्हिडिओ आणि दस्तऐवजांच्या माध्यमातून कार्यक्रम संशोधन, प्रक्रिया दस्तऐवजीकरण, मूल्यांकन करण्यात सहकार्य आणि योगदान देणे.
  १०. तृतीय पक्षाच्या सहभागाद्वारे CBG द्वारे मान्य केल्यानुसार विषयनिहाय पायाभूत चाचणी, मध्य चाचणी (Mid Test), अंतिम चाचणी, मूल्यमापन आराखडा तयार करणे त्याचे आयोजन, अंमलबजावणीमध्ये सहकार्य करणे.
  ११. SMF, विभाग आणि महाज्योती यांच्याकडून कोणतेही आर्थिक सहाय्य घेणार नाही. SMF किमान पाच (५) मास्टर ट्रेनर, एक (१) कार्यक्रम समन्वयक, एक (१) कार्यक्रम व्यवस्थापक आणि एक (१) कार्यक्रम संचालक यांची या कार्यक्रमांतर्गत नियुक्ती करेल आणि याबाबतचा सर्व व्यावसायिक खर्च करेल. यासाठी आवश्यकतेनुसार SMF CSR द्वारे निधी उभारेल.
५. निपुण भारत- टप्पा-२ राबवितांना विजाभज प्रवर्गाच्या आश्रमशाळेमधील मुख्याध्यापक, शिक्षक व वसतिगृह अधिक्षक यांचे प्रशिक्षण सत्रांचे आयोजन करण्याच्या अनुषंगाने शासकीय प्रशिक्षण प्रबोधिनी, शासकीय प्रशिक्षण प्रबोधिनी उपलब्ध नसल्यास शासकीय दराप्रमाणे खाजगी प्रशिक्षण प्रबोधिनी, हॉटेल इ. सर्व बाब विचारात घेऊन, विजाभज प्रवर्गाच्या आश्रमशाळेमधील मुख्याध्यापक, शिक्षक व वसतिगृह अधिक्षक यांच्या प्रशिक्षणासाठी सन २०२३-२४ ते सन २०२५-२६ या वर्षात खालीलप्रमाणे अंदाजित/प्रस्तावित खर्च आहे.

अ) मास्टर ट्रेनर्स आणि शिक्षकांचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण [शैक्षणिक सत्र- २०२३-२४]

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मधील बाबी आढावा घेणे, नवीन बाबी शोधणे आणि निर्माण करून प्रशिक्षण देणे. अपेक्षित खर्च = ₹ २०,००,००,०००/- (रुपये वीस कोटी फक्त)

(प्रशिक्षण खर्च प्रती व्यक्ती प्रती दिवस २००० रुपये ठेवण्यात आला आहे. परंतु लातूर, अमरावती असे काही विभाग आहेत ज्यामध्ये शासकीय संस्थांचा दर १५०० रुपये आहे. त्यामुळे संबंधित विभागातील शहरात उपलब्ध असलेल्या शासकीय प्रशिक्षण संस्थेचे जे दर असतील त्याप्रमाणे खर्च करण्यात येईल. उर्वरित रक्कम इतर बाबीसाठी उपयोगात आणली जाईल.)

ब) मास्टर ट्रेनर्स आणि शिक्षकांचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण [शैक्षणिक सत्र- २०२४-२५]

शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ मधील बाबी आढावा घेणे, नवीन बाबी शोधणे आणि निर्माण करून प्रशिक्षण देणे. अपेक्षित खर्च = ₹ २०,००,००,०००/- (रुपये वीस कोटी फक्त)

क) मास्टर ट्रेनर्स आणि शिक्षकांचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण [शैक्षणिक सत्र- २०२५-२६]

शैक्षणिक वर्ष २०२५-२६ मधील बाबी आढावा घेणे, नवीन बाबी शोधणे आणि निर्माण करून प्रशिक्षण देणे. अपेक्षित खर्च = ₹ २०,००,००,०००/- (रुपये वीस कोटी फक्त)

१. सदर प्रशिक्षणासाठी येणारा सर्व खर्च “मागणी क्र.झेडजी-०३,२२२५,अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, इतर मागासवर्ग व अल्पसंख्यांक यांचे कल्याण,(०१)(०२) अशासकीय संस्थाद्वारे विमुक्त जाती, भटक्या जमातीच्या विद्यार्थ्यांसाठी चालविण्यात येणाऱ्या निवासी आश्रमशाळातील व वसतिगृहातील सुविधा वाढविणे, ३१-सहाय्यक अनुदाने(वेतनेतर)(कार्यक्रम)(२२२५ई८७५)” या लेखाशिर्षाखाली उपलब्ध होणाऱ्या तरतूदीमधून भागविण्यात येईल.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२३०५१११८१३३५४१३४ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(नंद कुमार (भा.प्र.से.))

अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत:-

१. संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
२. महालेखापाल, महाराष्ट्र-१/२, (लेखापरिक्षा/ लेखा अनुज्ञेयता), मुंबई/नागपूर.

३. सहसंचालक, लेखा व कोषागारे, संगणक कक्ष, नवीन प्रशासन भवन, ५ वा मजला, मुंबई.
४. प्रादेशिक उपसंचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण (प्रादेशिक) विभाग (सर्व).
५. सहायक आयुक्त, समाज कल्याण (सर्व).
६. जिल्हा कोषागार अधिकारी (सर्व).
७. उपसचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी (सर्व), इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
८. मा मंत्री, इतर मागास बहुजन कल्याण यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
९. अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव, वित्त विभाग, यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई
१०. अपर मुख्य सचिव, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई.
११. निवडनस्ती / विजाभज-१.

**शासन निर्णय, क्रमांक विभशा-२०२३/प्र.क्र.१४३/विजाभज-१, दिनांक:- १० मे, २०२३
सोबतचे परिशिष्ट.**

TEP: लॉजिकल फ्रेमवर्क विश्लेषण (LFA)

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
व्हीजेएनटी शाळांमधील अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेतील वातावरणामध्ये सुधारणा घडवून आणणे.	<ul style="list-style-type: none"> व्हीजेएनटी शाळांमधील सर्व विद्यार्थ्यांच्या विषय निहाय अध्ययन निष्पत्ती मधील प्रगतीद्वारे शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारेल; विशेष सेवांतर्गत प्रशिक्षण, शिक्षकांचा शाश्वत व्यावसायिक विकास; शिक्षकांना आणि मुख्याध्यापकांना शैक्षणिक समर्थन, वय-आधारित आणि खेळ-आधारित उपक्रमांच्या आधारे शिकण्याची रचना करण्याची क्षमता जे बाल विकास आणि प्रारंभिक सामाजिक-भावनिक कौशल्ये प्रोत्साहित करतात; 	<ul style="list-style-type: none"> — शाळांमधील शिक्षकांच्या क्षमतेद्वारे पीएमएस कार्यक्रम सुरू असलेल्या शाळा विद्यार्थ्यांच्या पायाभूत चाचणीमध्ये मिळालेल्या गुणांच्या आधारे त्यांच्यामधील प्रगतीसाठी शिक्षकांनी अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये केलेल्या बदलांमध्ये झालेली सकारात्मक वाढ. विद्यार्थ्यांचे सातत्यपूर्ण सर्वंकष शैक्षणिक मूल्यमापन; मुलांचे सह-शालेय उपक्रम, शिक्षण गट (जोड्या, समययस्क गट, विषय तज्ञ) आणि PMS कार्यक्रमाची अंमलबजावणी चांगले वार्षिक निकाल आणि विद्यार्थ्यांची गळती व स्थगिती कमी करणे. 	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षक प्रशिक्षण अहवाल चित्रमय आणि व्हिडिओ दस्तऐवजीकरण चालू शाळा समृद्धी उपक्रम (अहवाल आणि दस्तऐवजीकरण) तुलनात्मक विश्लेषणासह विद्यार्थ्यांचे वार्षिक निकाल विविध प्रशिक्षण कार्यशाळांमध्ये सहभागी झालेल्यांचे अनुधावन अहवाल.
परिणाम	<ol style="list-style-type: none"> शिक्षकांच्या क्षमता वाढीशी संबंधित समस्या निश्चित करून त्यांचे निराकरण झाल्याची खात्री केली जाते. शिक्षणाच्या गुणवत्तेशी संबंधित समस्या निश्चित करून, त्या दूर करण्यासाठी प्रयत्न करून त्यांचे निराकरण झाल्याची खात्री केली जाते. एक मजबूत शालेय गुणवत्ता हमी आणि मान्यता प्रणालीचा अवलंब ज्यामध्ये शालेय गुणवत्ता 	<ul style="list-style-type: none"> सखोल प्रशिक्षण कार्यशाळेद्वारे व्यावसायिक विकासाच्या संधीचा लाभ घेणारे शिक्षक. विषयनिहाय अध्ययन निष्पत्ती साध्यतेचे प्रमाण प्राथमिक स्तरावर ७०%, उच्च प्राथमिक स्तरावर ५० %, आणि उच्च माध्यमिक स्तरावर ३०% वाढले आहे. 	विद्यार्थ्यांचा सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन अहवाल, वार्षिक निकाल पत्रक

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
	मानकांचा समावेश असेल ज्यामुळे सतत गुणवत्ता सुधारणेला प्रोत्साहन मिळेल.		
निष्पत्ती	<ol style="list-style-type: none"> १. गरजांवर आधारित विविध प्रशिक्षण, क्षमता निर्माण कार्यशाळा, सत्रांचे नियोजन, आयोजन आणि त्याप्रमाणे अंमलबजावणी केली जाते. २. अध्यापन आणि शिकण्याच्या गुणवत्तेला चालना देणारे विविध नाविन्यपूर्ण, समृद्ध शैक्षणिक उपक्रम शिक्षकांद्वारे सादर केले जातात आणि स्वीकारले जातात. ३. सातत्यपूर्ण गुणवत्तावाढ आणि विकासाला प्रोत्साहन देण्यासाठी शालेय गुणवत्ता आश्वासन आणि मान्यता प्रणालीचा विकास आणि अंमलबजावणी. 		
उपक्रम-१	<ul style="list-style-type: none"> भागीदार संस्थांमध्ये सामंजस्य करार आणि क्षमता निर्माण करणारा गाभा गट (Core Group) स्थापन करणे. कार्यक्रमाच्या सामायिक दृष्टीसाठी मुख्य भागधारक आणि भागीदार संस्थांच्या प्रतिनिधींसोबत कार्यक्रम अभिमुखता बैठक आणि धोरणात्मक नियोजन चर्चा. 	<ul style="list-style-type: none"> सामंजस्य करारावर स्वाक्षरी झाली आणि CBG ची स्थापना झाली. सर्व संबंधित अधिकार्यांकडे (VjNT) कार्यक्रमाची महत्त्वाची माहिती असते आणि ते प्रोग्राम टीमला सपोर्ट करतात. सर्व भागधारक कार्यक्रम गटाशी परिचित आहेत आणि त्यांनी तसे पुनरावलोकन, निर्णय प्रक्रियेत सांगितले आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> सामंजस्य कराराची स्वाक्षरी केलेली प्रत बैठकीची इतिवृत्त आणि घेतलेले संयुक्त निर्णय व त्याची अंमलबजावणी.
उपक्रम-२	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थ्यांची दरवर्षी पायाभूत चाचणी केली 	<ul style="list-style-type: none"> शाळांमधील अध्ययन अध्यापनाचे वातावरण 	<ul style="list-style-type: none"> पायाभूत चाचणी संपादनूक अहवाल

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
	जाते. याद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन, शिकण्याचे वातावरण, अध्यापन सामग्रीची उपलब्धता आणि शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांमार्फत झालेला वापर, विद्यार्थ्यांचा शिकण्याचा स्तर यांचा समावेश होतो.	समजून घेणे. • विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनामध्ये येणार्या अडचणी समजून घेणे, अध्ययन निष्पत्ती साध्यतेमध्ये येणार्या अडचणी समजून घेणे यासाठी पायाभूत चाचणीचे आयोजन	
उपक्रम -३	<ul style="list-style-type: none"> तपशीलवार प्रशिक्षणाची तयारी, क्षमता वाढवण्याची कार्यनीती आणि वेळेवर अंमलबजावणी आराखडा, टेलर-मेड प्रशिक्षण घटक संचावर चर्चा आणि अध्यावत केला जातो. प्रशिक्षणाची मुख्य क्षेत्रे वेळेनुसार ओळखली जातात. प्रशिक्षण कार्यनीती आणि प्रशिक्षणाच्या मुख्य क्षेत्रांवर प्रशिक्षकांचे प्रशिक्षण / अभिमुखता. शिक्षकांच्या व्यावसायिक विकासासाठी मास्टर ट्रेनर्सची ओळख आणि इंडक्शन (इतर शिक्षकांसाठी तज्ञ शिक्षकांना त्यांच्या विशिष्ट क्षेत्रात (त्यांच्या) कौशल्यामध्ये शिकण्यास मदत करण्यासाठी मार्गदर्शक आणि प्रशिक्षक म्हणून ओळखा आणि त्यांना विकसित करा). 	<ul style="list-style-type: none"> प्रशिक्षण घटक संच , प्रशिक्षण संसाधन सामग्रीसह अंतर्गत चर्चेद्वारे प्रशिक्षण धोरण आणि अंमलबजावणी योजना विकसित केली जाते. मास्टर ट्रेनर (आणि संसाधन व्यक्ती) कार्यक्रम प्रशिक्षण धोरणासंबंधी व्यावहारिक कौशल्यांसह संकल्पनात्मक स्पष्टता प्राप्त करतात. 	<ul style="list-style-type: none"> तपशीलवार प्रशिक्षण अंमलबजावणी योजनेसह प्रशिक्षण धोरण दस्तऐवज. चित्रांसह प्रशिक्षण अहवाल, अभिप्राय फॉर्म आणि उपस्थिती (सहभाग) शीट
उपक्रम -४	<ul style="list-style-type: none"> मास्टर ट्रेनर्स - आशा आणि भीती सत्र आयोजित केले जाते. प्रशिक्षक त्यांच्या खऱ्या भावना, विश्वास आणि अनुभव (उपलब्ध, संधी आणि आव्हाने) व्यक्त करतात. 	<ul style="list-style-type: none"> कार्यक्रमाच्या पहिल्या वर्षी मास्टर ट्रेनर्ससह प्रभावी दुवा स्थापित केला जातो 	<ul style="list-style-type: none"> अभिप्राय, चित्रे आणि आशा आणि भीती सत्राचा अहवाल

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
उपक्रम -५	<ul style="list-style-type: none"> तज्ञ मार्गदर्शकांचे प्रशिक्षण (मास्टर-ट्रेनर्स) विविध प्रमुख मुद्द्यांवर / क्षेत्रे, ओळखले गेले (तात्पुरती आणि सूचक यादी अंतिम केली जाईल) तज्ञ मार्गदर्शकांच्या प्रशिक्षणाचे नियोजन व क्रम निश्चित करण्यात येईल. 	<ul style="list-style-type: none"> तज्ञ मार्गदर्शकांच्या प्रशिक्षणाचे वार्षिक वेळापत्रक आणि अनुक्रम प्रशिक्षण वेळापत्रक (वार्षिक प्रशिक्षण) कार्यक्रम अंतिम केले आणि सर्व भागधारकांना सूचित केले. 	<ul style="list-style-type: none"> वार्षिक प्रशिक्षण दिनदर्शिका
उपक्रम - ६	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षक (प्राथमिक/उच्च प्राथमिक/ माध्यमिक) आणि मुख्याध्यापकांचे प्रशिक्षण विविध प्रमुख क्षेत्रे/गरजांवर, प्रशिक्षणाच्या पायाभूत आणि मुख्य क्षेत्रादरम्यान ओळखले जाणारे प्रशिक्षण कार्यक्रम प्रशिक्षण धोरणामध्ये निर्धारित केलेल्या प्रशिक्षणाच्या क्रमानुसार व वेळापत्रकानुसार. शिक्षकांना आणि मुख्याध्यापकांना त्यांच्या संबंधित वर्गखोल्यांमध्ये सूचना, शिकवण्याच्या शिक्षण प्रक्रिया सुधारण्यासाठी सहाय्य करणे. शिक्षक आणि मुख्याध्यापकांना उपयुक्त प्रशिक्षण आणि अनुभवासह कार्य करण्यास प्रवृत्त करणे. 	<ul style="list-style-type: none"> मुख्याध्यापक आणि शिक्षक प्रशिक्षित होतात आणि त्यांची क्षमता संसाधने, कौशल्ये, ज्ञान आणि प्राप्त, प्राप्त कौशल्ये आणि ज्ञानाने त्यांच्या संबंधित वर्ग/विषयांमध्ये शिकवण्याच्या शिक्षण प्रक्रियेची गुणवत्ता वाढवतात. 	<ul style="list-style-type: none"> प्रशिक्षण सत्रे प्रशिक्षण अहवाल चित्र आणि व्हिडिओ क्लिपिंग्ज अभिप्राय फॉर्म उपस्थिती पत्रके
उपक्रम- ७	<ul style="list-style-type: none"> शाळा गुणवत्ता विकास आराखडा (SQDP) CBG मध्ये चर्चा करून अंतिम केला जातो. शाळांकडून (मुख्याध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी आणि समुदायाकडून) स्पष्ट अपेक्षा निश्चित करणे, 	<ul style="list-style-type: none"> SQDP तयार करून शाळांमध्ये प्रदर्शित केले. कार्यक्रम आणि कार्यक्रम संघाशी मैत्रीपूर्ण आणि आत्मविश्वासपूर्ण दुवा स्थापित केला आहे. मुख्याध्यापक 	<ul style="list-style-type: none"> SQDP संकल्पना टिपणी मुख्याध्यापकांच्या एसक्यूडीपी प्रशिक्षण अहवाल SQDP शी संबंधित फोटो शाळांमध्ये दाखवले जातात शाळेची त्यांच्या शाळांबद्दलची आकांक्षा दर्शवणारी शाळेची

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
	<p>अध्यापन आणि शिक्षणावर लक्ष ठेवणे.</p> <ul style="list-style-type: none"> कार्यक्रमाच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात, "आकांक्षा", "शैक्षणिक परिणाम, विद्यार्थ्यांचे यश आणि प्रगती या संदर्भात मला माझ्या शाळेत काय पहायचे आहे" या विषयावर मुख्याध्यापक आणि शाळांच्या शिक्षकांमध्ये एक दूरदृष्टीचे सत्र आयोजित केले जाईल. SQDP प्रशिक्षण मुख्याध्यापकांसाठी घेतले जाईल. कार्यक्रमाचे नियोजन व आयोजन. 	<p>आणि शिक्षकांचा आत्मविश्वास वाढतो आणि ते कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीमध्ये सक्रीय सहभागी होतात.</p>	<p>हस्तनिर्मित रेखाचित्रे</p>
उपक्रम -८	<ul style="list-style-type: none"> कार्यक्रमाच्या अगदी सुरुवातीच्या टप्प्यावर, शैक्षणिक सहाय्य गटाची स्थापना (विषय तज्ञ, व्यावसायिक, अनुभवी प्रशिक्षित शिक्षक गट). 	-	<ul style="list-style-type: none"> शैक्षणिक सहाय्य गटाची यादी
उपक्रम — ९	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षक प्रशिक्षण, शिक्षक क्षमता समृद्धि निर्माण डॅशबोर्डची निर्मिती . हा कार्यक्रम आयटी सक्षम डॅशबोर्डची रचना आणि विकास करेल जो इतर डेटाबेसमधील डेटा यासह एकत्रित करेल. ज्यामध्ये प्रशिक्षण डेटा, मूल्यांकन डेटा, सामग्री वापर डेटा. कार्यक्रम आणि संचालनालय-स्तरावरील पुराव्यावर आधारित निर्णयांना समर्थन देण्यासाठी डॅशबोर्डमध्ये अहवाल साधने समाविष्ट असतील. 	<ul style="list-style-type: none"> विविध साधनांद्वारे डेटा संकलनाचे नियमित काम . सर्व शाळेतील भागधारकांमध्ये डेटा-गोळा करण्याचा विचार विकसित झाला. शिक्षक डॅशबोर्ड समजून घेतात आणि त्यावर कृती करतात. 	<ul style="list-style-type: none"> डॅशबोर्ड आणि नियमित अद्ययावतीकरण
उपक्रम- १०	<ul style="list-style-type: none"> आयटी आधारित 	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकांद्वारे विद्यार्थ्यांच्या 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी नोंदणी आणि त्याच्या

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
	मूल्यांकन व्यवस्थापन प्लॅटफॉर्मचा इष्टतम वापर. हा कार्यक्रम सध्याच्या डिजिटल प्लॅटफॉर्मचा विद्यार्थ्यांच्या विषयनिहाय अध्ययन निष्पत्तीच्या प्राप्त निकालाचे व्यवस्थापन करण्यासाठी उत्तम प्रकारे वापर करेल. प्लॅटफॉर्म चाचण्यांचे प्रशासन आणि ग्रेडिंग आणि वैयक्तिक विद्यार्थी अहवाल वेळेवर वितरित करण्यास मदत करेल.	शैक्षणिक प्रगती डेटाचे वेळेवर संकलन.	प्रगतीचा आढावा घेण्यासाठी NADER प्लॅटफॉर्मचा वापर.
उपक्रम -११	<ul style="list-style-type: none"> शालेय गुणवत्ता मूल्यांकन आणि मान्यता फ्रेमवर्क आणि साधने (रुब्रिक आणि निकष) ची चर्चा आणि अंतिमीकरण मुख्याध्यापकांची क्षमता वाढवणे आणि शाळेची प्रतवारी आणि मूल्यांकन यांची अंमलबजावणी. सॉफ्टवेअरची निर्मिती, विकास आणि मुख्याध्यापकांचे प्रशिक्षण. 	<ul style="list-style-type: none"> शाळा संबंधित क्षेत्र आणि थीमॅटिक क्षेत्रातील कामगिरीचा पुरावा म्हणून सिस्टम आणि दस्तऐवज विकसित करतात. शालेय गुणवत्ता वाढीकडे मुख्याध्यापक व शिक्षकांच्या दृष्टीकोणांमध्ये बदल. 	<ul style="list-style-type: none"> रुब्रिक आणि साधनांसह शालेय प्रतवारी आणि मूल्यांकन आराखडा शालेय प्रतवारी सॉफ्टवेअर
उपक्रम-१२	<ul style="list-style-type: none"> वार्षिक (मध्य-अवधी आणि अंतिम-मुदती) शालेय स्तरावरील विद्यार्थी मूल्यांकन (अंतर्गत) - डेटा संकलन आणि विश्लेषण तृतीय पक्षांमार्फत केलेले मूल्यांकन; मूल्यमापन (असल्यास) गुणात्मक अभ्यास, दस्तऐवजीकरण, केस स्टडी, नैमित्तिक वृत्तचित्र, वार्षिक अहवाल (असल्यास) 	-	<ul style="list-style-type: none"> वार्षिक प्रगती अहवाल पत्रके, नैमित्तिक वृत्तचित्र, व्यक्तिअभ्यास, क्षेत्र भेट अहवाल मूल्यांकन आणि मूल्यमापन अहवाल
उपक्रम-१३	<ul style="list-style-type: none"> मुख्य प्रशिक्षक आणि कार्यक्रम समन्वयकांकडून मुख्याध्यापक आणि शिक्षकांना शाळा आधारित 	<ul style="list-style-type: none"> अधिग्रहित ज्ञान, कौशल्ये आणि मुख्याध्यापक आणि शिक्षक यांना मिळालेल्या 	<ul style="list-style-type: none"> व्यक्ति अभ्यास, “निराशा पासून आशा पर्यंत”. , मुख्याध्यापक आणि शिक्षकांच्या मुलाखती, कार्यक्रमाचा नियमित

	कार्यक्रमाच्या उद्दिष्टांचा सारांश	एकूण कार्यक्रम निर्देशक	पडताळणीचे साधन
	नियमित समर्थन • कार्यक्रम समन्वयक, अधिकारी आणि मास्टर ट्रेनर यांच्या अनुधावन भेटी	प्रेरणेद्वारे ते ताजेतवाने होतील. • उत्कृष्ट वर्ग व्यवस्थापन आणि वार्षिक निकाल • मुख्याध्यापक आणि शिक्षकांना शैक्षणिक समर्थन गटाद्वारे मार्गदर्शन व मदत करतात.	आढावा, त्रैमासिक सुकाणू समितीच्या बैठका •
उपक्रम — १४	• कार्यक्रमाचा नियमित आढावा • सुकाणू समितीच्या त्रैमासिक बैठका	•	• महत्वाच्या बैठकीच्या इतिवृत्तामधील निर्णयांवर सहमती.

सेवांतर्गत प्रशिक्षण: लॉग-फ्रेम विश्लेषण (LFA)

शिक्षक संवर्धन कार्यक्रम (TEP) सेवांतर्गत प्रशिक्षण मॉडेल हा महाराष्ट्रातील व्हीजेएनटी शाळांच्या शिक्षकांच्या व्यावसायिक विकासाचा आणि प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम आहे, या कार्यक्रमांतर्गत अध्ययन अध्यापन पद्धतीत आवश्यक बदल करून विद्यार्थ्यांचा अध्ययन स्तर सुधारला जातो. सामंजस्य करारांतर्गत, टीईपी सेवा-शिक्षक प्रशिक्षण मॉडेल शाळा आणि राज्यात अमलात आणले जाणार आहे.

शिक्षक संवर्धन कार्यक्रम (TEP) सेवांतर्गत प्रशिक्षण मॉडेल ही शिक्षकांच्या व्यावसायिक शिक्षणात सातत्य राखण्यासाठी सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. हे शिक्षकांना मुलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी एक प्रभावी 'शिकण्याचे वातावरण' निर्माण करण्यास सक्षम करते. या कार्यक्रमाने वेधचे घटक, अध्यापनशास्त्रीय दृष्टीकोन आणि कार्यपद्धती स्वीकारली आहे आणि त्यांचे पालन केले आहे, म्हणजे अ) मुलाला स्वयं-शिक्षणासाठी तयार करणे; ब) विद्यार्थ्यांमध्ये शिकण्याचा उच्च स्तर गाठण्याची जिज्ञासा व आवड निर्माण व्हावी म्हणून त्याला आव्हान देणे; c) स्व-शिक्षण अध्यापनशास्त्र दृष्टीकोन, स्वतः कडून एका जोडीदाराकडे कडे, एका जोडीदाराकडून जास्त मित्रांकडे, जास्त मित्रांकडून मोठ्या समूह आणि विषयात पारंगत असलेल्या मित्रांकडे; ड) विद्यार्थ्यांच्या जिज्ञासेचा आदर करणे आणि त्यांना प्रोत्साहन देणे; ई) संपूर्ण वर्षाचा अभ्यासक्रम वर्षाच्या एक तृतीयांश वेळेत पूर्ण करणे; आणि f) कोणत्याही बाह्य मदतीशिवाय तंत्रज्ञानाचा प्रभावी आणि कार्यक्षम वापर करणे.

संपूर्ण वर्षभर प्रशिक्षण होत असतात. प्रशिक्षण व कार्यशाळांच्या सत्रांमध्ये वर्गातील अनुभवांची देवाणघेवाण, परस्पर चर्चा, reflective गट कार्य, शब्द चित्रांच्या कृती (case vignettes) आणि पॉवर पॉइंट प्रेझेंटेशन यांचा समावेश होतो, या सर्व प्रकारचे सत्रांमध्ये वर्गातील सिद्धांत आणि तत्त्वज्ञानाविषयी चर्चा होते. मुलांच्या गोष्टी आणि शिक्षकांनी सांगितलेली निरीक्षणे समज वाढवण्यास मदत करतात. TEP जसजशी प्रगती करत जाईल, तसतसे शिक्षक वर्गामधील विविध अध्यापनशास्त्र आणि त्यांचे अनुप्रयोग यांच्यातील संबंधांचे विश्लेषण करण्यास सक्षम होतील. विद्यार्थी आणि शिक्षकांचे केस विगनेट्स शाळेच्या संदर्भातून काढले जातील.

मागास बहुजन कल्याण विभागाद्वारे व्हीजेएनटी श्रेणीतील विद्यार्थ्यांसाठी सध्या राज्यात ५२६ प्राथमिक आश्रमशाळा, २९८ माध्यमिक आश्रमशाळा आणि १४८ उच्च माध्यमिक आश्रमशाळा चालविल्या जात आहेत.

सध्या सुरू असलेल्या TEP इन-सर्व्हिस प्रशिक्षण मॉडेल मधून खालील काही गोष्टी प्रामुख्याने आढळून आल्या आहेत:

१. जेव्हा शिक्षक त्यांच्या स्वतःच्या शाळा, अभ्यासक्रम, अध्यापनशास्त्र आणि वर्गांच्या सुधारणा करण्यासाठी सक्षम होतात आणि सक्रियपणे सहभागी होतात, तेव्हा औपचारिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण कमी असलेले शिक्षक देखील त्यांच्या शिकवण्याच्या पद्धतीत व वर्तणुकीत तसेच वर्गातील वातावरणात प्रभावी बदल करण्यास आणि सुधारण्यास सक्षम होतात. यामुळे त्यांचे विद्यार्थीही यशस्वी होतात. अशा प्रकारे, शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये शिक्षकांचे वर्गातील वर्तन सुधारण्यावर भर दिला पाहिजे.
२. शिक्षक परिपक्व झाल्यावर ते पुढील बाबींवर विशेष लक्ष देतात: i) त्यांचा विषय जाणून घेणे; ii) अध्यापनासाठी योग्य अध्यापन पद्धतीचा वापर; iii) शिक्षणासाठी योग्य भाषेचा वापर आणि त्या भाषेवर प्रभुत्व; iv) प्रभावी शिक्षण वातावरण तयार करणे आणि ते टिकवणे; v) त्यांच्या विद्यार्थ्यांच्या आणि समुदायांच्या गरजा आणि आवडी जाणून घेणे आणि त्यांना प्रतिसाद देणे; vi) त्यांच्या शिकवण्यावर आणि मुलांच्या प्रतिसादांवर विचार करणे आणि आवश्यकतेनुसार शिकण्याच्या वातावरणात बदल करणे ; vii) नैतिकतेची तीव्र भावना असणे; viii) शिकवण्यासाठी कटिबद्ध असणे; आणि ix) त्यांच्या विद्यार्थ्यांची काळजी घेणे.
३. "प्रशिक्षित" शिक्षक एक विशिष्ट पाठ शिकविण्यास सक्षम असू शकतात, परंतु जेव्हा शिक्षकांना पुरेसे शैक्षणिक ज्ञान आणि पार्श्वभूमीचा अनुभव असेल तेव्हाच ते प्रत्येक मुलाला शिकण्यास मदत करण्यासाठी एकच संकल्पना वेगवेगळ्या, नवीन आणि सर्जनशील मार्गांनी शिकवू शकण्यास सक्षम असतात. प्रशिक्षित शिक्षक पुढील मार्गांचा अवलंब करून वर्गात विद्यार्थ्यांची व्यस्तता वाढवतात व त्यांचे यश सुनिश्चित करतात: i) पहिले शिकलेल्या भागाच्या संक्षिप्त पुनरावलोकनासह पाठ सुरू करा; ii) पाठाचा उद्देश्य काय आहे हे थोडक्यात सांगून पाठ सुरू करा; iii) शिकण्याच्या प्रत्येक टप्प्यानंतर शिकण्याचे नवीन साहित्य टप्प्याटप्प्याने विद्यार्थ्यांसमोर ठेवतात आणि त्यांना प्रत्येक टप्प्याचा सराव करायला पुरेसा वेळ देतात.; iv) स्पष्ट आणि तपशीलवार सूचना आणि स्पष्टीकरण देतात; v) सर्व विद्यार्थ्यांसाठी उच्च स्तरीय सक्रिय सराव उपलब्ध करून देतात; vi) मोठ्या प्रमाणात मुलांना प्रश्न विचारतात, विद्यार्थ्यांना किती समजले आहे याचे आकलन करतात आणि सर्व विद्यार्थ्यांकडून प्रतिसाद घेतात; vii) सुरुवातीला सराव करतांना विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करतात; viii) मुलांना योग्य प्रकारे अभिप्राय देतात व कुठे सुधारणा करायची आहे हे सांगतात; ix) अभ्यासासाठी स्पष्ट सूचना, सराव करण्यासाठी पुरेसा वेळ देतात व देखरेख करतात.
४. शिकवण्याच्या पद्धतींमध्ये पुढील बाबींचा समावेश होतो: i) कृतीपुस्तिकेसह वैयक्तिक असाइनमेंट; ii) वर्ग चर्चा; iii) समूह कार्य स्पष्ट करणे; iv) ड्रिल आणि सराव; v) प्रश्न विचारणे आणि vi) लहान, सहकारी-गट शिक्षण.

TEP इन-सर्व्हिस प्रशिक्षण मॉडेलचे उद्दिष्ट:

- इंग्रजी, गणित आणि विज्ञान व तंत्रज्ञानातील शिक्षकांना हळूहळू प्रशिक्षण व सहकार्य देऊन संपूर्ण शालेय विकासाचा दृष्टिकोन तयार करणे;
- प्रदीर्घ कालावधीसाठी शिक्षकांना सतत सहाय्य प्रदान करणे आणि ही यंत्रणा शाळा आणि राज्यांच्या शिक्षक शिक्षण प्रणालीमध्ये अंतर्भूत करणे;
- मुख्याध्यापकांना अध्यापनशास्त्र, नेतृत्व आणि व्यवस्थापन संदर्भातील प्रशिक्षणामध्ये सक्रियपणे सहभागी करणे;
- शिक्षक विकास संघ म्हणून शिक्षक प्रशिक्षण देणार्या शिक्षकांचा समूह विकसित करणे;
- शिक्षक, मुख्याध्यापक, शिक्षक सुलभक आणि मास्टर ट्रेनर्ससाठी उपक्रमांची रचना आणि अंमलबजावणी करणे.

TEP इन-सेवा प्रशिक्षण मॉडेल व्हीजेएनटी शिक्षकांना पुढील बाबींमध्ये मदत करते:

- नवीन ज्ञान आणि कौशल्ये विकसित करून विद्यार्थ्यांना अधिक चांगल्या प्रकारे शिकवण्यासाठी, वर्गात अध्यापनाची गुणवत्ता वाढवणे. काय शिकवायचे हे जाणून घेणे आणि समजून घेणे, त्यांचे ज्ञान सखोल आणि विस्तृत करणे, नवीन शैक्षणिक पद्धती, धोरणे आणि अभ्यासक्रम समजून घेणे आणि स्थानिक आणि राष्ट्रीय घडामोडींवर लक्ष केंद्रित करणे;
- विविध प्रकारच्या विद्यार्थ्यांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेवरील शिक्षण तंत्रे अद्ययावत करण्यात व अंगिकारण्यात मदत करणे. सर्वात प्रभावी अध्यापन आणि शैक्षणिक धोरणांचा उपयोग करणे, अभिप्राय देऊन त्याचे मूल्यांकन करणे;
- 'मास्टर ट्रेनर्स' मॉडेलच्या सहकार्याने समर्थित शाळा-आधारित, किफायतशीर प्रभावी सेवा देणारे प्रशिक्षण कार्यक्रम सुरू करणे;
- सेवांतर्गत प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे समन्वय, विकास आणि अंमलबजावणी करण्यासाठी 'मास्टर ट्रेनर्स'च्या कायमस्वरूपी संवर्गाची स्थापना करणे;
- दरवर्षी एकूण सरासरी ८००० शिक्षकांना नियमित प्रशिक्षण आणि सहयोग देणे; आणि
- समुदायाला भागीदाराशी जोडणे, विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणास सहकार्य करणे आणि एकमेकांचा आदर आणि विविधतेला प्रोत्साहन देणे;

TEP सेवांतर्गत शिक्षक प्रशिक्षण मॉडेल तीन प्रमुख तत्त्वांवर आधारित आहे:

- 'शाळांशी संबंधित सहयोग' ज्यामध्ये शिक्षकांचे प्रशिक्षण, विद्यार्थी आणि शिक्षकांसाठी साहित्य आणि शिक्षकांचे सहयोग यांचा समावेश होतो;
- 'संसाधनांची उपलब्धता', प्रत्येक ठिकाणी दृक्श्राव्य संसाधनांची उपलब्धता मोबाइल तंत्रज्ञानाच्या वापराद्वारे सुनिश्चित करणे;
- 'सातत्यपूर्ण सहकार्य', तीन वर्षांहून अधिक काळासाठी शिक्षकांना फक्त एकदा प्रशिक्षण देण्या ऐवजी विविध माध्यमातून (कार्यशाळा, केंद्र स्तरावरील बैठका, वर्ग निरीक्षण, सहकार्यांचे सहकार्य, स्वयं-अध्ययन साहित्य इ.) द्वारे मदत करणे.

TEP सेवांतर्गत प्रशिक्षण मॉडेलची अंमलबजावणी करण्यासाठी पुढील वेगवेगळ्या विषयांवर प्रशिक्षण घेतले जातात:

- अध्यापन सरावाची गुणवत्ता आणि परिणामकारकता सुधारण्यासाठी मास्टर-ट्रेनर्सचे प्रशिक्षण आणि त्यानंतर शिक्षकांचे प्रशिक्षण (टप्पा स्तर दृष्टिकोन) विचारात घेऊन क्षमता निर्माण करणे.
  - विषय ज्ञान (विषयघटक आणि त्याच्या स्वरूपाची पूर्ण समज असणे), शैक्षणिक सामग्रीचे ज्ञान, विविध प्रकारच्या शिकण्याच्या शैली आणि शैक्षणिक गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी शिकवण्याच्या वेगवेगळ्या अध्यापन पद्धती, नियोजन, योग्य शैक्षणिक कृतींची रचना, विद्यार्थ्यांना समस्यांचे निराकरण करण्यात आणि गंभीर व सर्जनशील विचार करण्याच्या प्रक्रियेत सहभागी करून घेणे.
  - मुलांचा विकास आणि शिक्षण, शिकण्याचे वातावरण, वर्ग व्यवस्थापन, विविध प्रेरणा देणार्या अध्यापन पद्धतींचा प्रभावी वापर, शिकण्याच्या वेळेचे प्रभावीपणे व्यवस्थापन करणे आणि वेळेचा अपव्यय टाळणे.
  - स्वयं मूल्यमापन, विद्यार्थ्यांचे आणि विषयनिहाय अध्ययन निष्पत्तींचे मूल्यमापन, विद्यार्थ्यांच्या कामगिरीबद्दलची माहिती गोळा करणे, त्याचे विश्लेषण करणे आणि त्याचा अर्थ लावणे तसेच विद्यार्थ्यांची प्रगती व प्रभावी सूचना देण्यासाठी विद्यार्थ्यांच्या कामगिरीबद्दल माहिती देणे.
  - विषयातील संशोधनाच्या पद्धती जाणून घेणे, इतर विषयांसह विषय ज्ञानाचा समवाय (एकत्रित) करण्यात सक्षम असणे.
  - शाळेचे नेतृत्व, शिक्षकांच्या कामगिरीचे मूल्यांकन; शिकवण्याच्या पद्धती, विश्वास, वृत्ती आणि कृती; विद्यार्थ्यांच्या प्राप्तीचे ट्रॅकिंग करण्यासाठी यंत्रणा आणि प्रक्रिया. शाळांमध्ये समुदाय आणि पालकांचा सहभाग.
  - शाळा-आधारित व्यवस्थापन, संनियंत्रण आणि अनुधावन कौशल्ये, शिक्षकांच्या सहकार्याची तरतूद, शिक्षक सहयोगी शिक्षण गट, शाळा-आधारित सहयोगी विद्यार्थी अध्ययन गट, विद्यार्थी आणि शिक्षक पाठाचे एकत्र नियोजन करून एकत्र काम करतात व एकमेकांकडून शिकतात, एकमेकांना अभिप्राय देतात, अध्यापन आणि अध्ययनामध्ये आवश्यक संसाधने आणि समस्या सोडवण्यावर चर्चा करणे.

उत्कृष्ट पर्यवेक्षण आणि मार्गदर्शनासह शिकवण्याच्या पद्धतींचा नवीन दृष्टिकोन अंमलात आणण्यासाठी मुख्याध्यापकाचे प्रशिक्षण.

- नेतृत्व विकास प्रशिक्षणातून शिकलेल्या गोष्टींमुळे मुख्याध्यापकांकडून दर्जेदार मार्गदर्शन. शिक्षक एकमेकांना क्षमता विकास करण्यासाठी शिक्षक गटांद्वारे सहकार्य, वर्गाचे निरीक्षण आणि अभिप्राय सत्रांचे आयोजन, विद्यार्थ्यांसाठी कार्यात्मक साक्षरता आणि संख्यात्मक मूल्यांकन.
- माहितीची प्रभावी देवाणघेवाण करण्यासाठी आणि देखरेख करण्यासाठी शैक्षणिक तंत्रज्ञान. कार्यक्रमाची माहिती सामायिक करण्यास, निरीक्षण करण्यास, संनियंत्रण, त्याच्या प्रगतीचे मूल्यमापन करण्यास आणि आपल्या सहकार्यांसोबत सामायिक करण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा प्रभावी वापर, वर्गातील निरीक्षणाची माहितीचे संकलन करण्यासाठी, सादर करण्यासाठी तसेच माहिती पुनर्प्राप्त व विश्लेषण करण्यासाठी डॅशबोर्ड व आवश्यक ऐपची निर्मिती.
- वर्गाचे चित्रीकरण करण्यासाठी, अभिप्राय देण्यासाठी, प्रेरणादायी आणि चांगल्या नावीन्यपूर्ण कामांचे विडियो पहाण्यासाठी प्लॅटफॉर्म तयार करणे. आवश्यक दृक्श्राव्य संसाधने तयार करणे.

TEP सेवांतर्गत प्रशिक्षण मॉडेलचे फायदे

- शाळेतील शिक्षकांना वर्गात शिकवण्याच्या मूलभूत तंत्रावर आधारित साहित्य मिळते. ही सामग्री वापरण्यासाठी लिखित निर्देश दिलेले आहेत आणि वर्गातील अध्यापन अधिक मनोरंजक आणि परिणामकारक बनवण्यासाठी शिक्षक याचा त्वरित वापरू शकतात.
- प्रशिक्षण शाळेच्या ठिकाणी होत असल्याने, शिक्षकांना कामातून वेळ न काढता किंवा लांबचा प्रवास न करता प्रशिक्षण घेता येते ; शिक्षक नवीन तंत्रांचा सराव करू शकतात आणि नवीन सामग्रीवर सहकारी आणि वरिष्ठ शिक्षकांशी दररोज चर्चा करू शकतात; वरिष्ठ शिक्षक (किंवा कोणतेही आवड असलेले आणि प्रेरित शिक्षक) SBT उपक्रम वापरून वर्गात प्रात्यक्षिके देऊ शकतात किंवा शाळेतील इतर शिक्षकांनी दिलेल्या प्रात्यक्षिकांमध्ये उपस्थित राहू शकतात.
- TEP उपक्रम सहभागी शाळांमधील शिक्षकांमध्ये संवाद आणि विचारांची देवाणघेवाण वाढवतात.
- सहभागी शाळांमधील शिक्षक त्यांच्या वर्गांमध्ये TEP उपक्रम करण्यासाठी एकत्र काम करून चांगले संबंध विकसित करतात.
- शाळेतील सर्व शिक्षकांना नवीन साहित्य प्राप्त होते आणि ते प्रात्यक्षिकांचे निरीक्षण करतात (स्थानिक प्रशिक्षण सत्रात उपस्थित राहण्यासाठी एक किंवा दोन शिक्षकांचे नामांकन करण्याऐवजी).
- TEP शालेय भेटी, वर्गातील निरीक्षणे आणि शिक्षकांसोबतच्या बैठकांसाठी सकारात्मक दृष्टीकोण विकसित करते.
- सर्वात प्रेरित शिक्षकांमध्ये , TEP सर्जनशील विचार आणि समस्या सोडवण्यास प्रोत्साहित करते.
- TEP मध्ये मुख्याध्यापकांचा निदर्शक, प्रशिक्षक, निरीक्षक आणि मूल्यमापनकर्ता म्हणून भूमिका असते आणि यामुळे व्यावसायिक विकासावर लक्ष केंद्रित करून शिक्षकांमधील संबंध मजबूत होतात.
- सहभागी शिक्षक आणि मुख्याध्यापकांना सूचना देण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाते, जे नंतर TEP सामग्रीमध्ये समाविष्ट केले जातात.

TEP: बदलाचा सिद्धांत (TOC), विकासाचे टप्पे: सुरुवातीची आणि अनुभवी प्रशिक्षित शिक्षकांची तुलना

शिक्षकांमधील चांगली वैशिष्ट्ये	सुरुवातीचे शिक्षक	अनुभवी आणि प्रशिक्षित शिक्षक
शिक्षक हे, i) अध्ययन घटक ii) कठीण अध्ययन घटक , साहित्य आणि शिकवण्याच्या पद्धती; iii) योजना, साहित्य आणि त्याचा योग्य वापर याबाबत सक्षम असतात.	विषयवस्तू आणि विद्यार्थ्यांसाठी योग्य असे पाठ तयार करण्याची आवश्यकता समजत आहेत, परंतु केवळ वरवरची कार्ये पूर्ण करतात असे दिसते. अनेकदा त्यांना त्यांचा विषय अशा प्रकारे माहित नसतो ज्यामुळे ते विद्यार्थ्यांना ते समजावून सांगू शकतात. अनेकदा वैयक्तिक	पाठ तयार करा जे विद्यार्थ्यांना त्यांना माहित असलेल्या गोष्टींना नवीन माहितीशी जोडण्यास सक्षम करतात. त्यांचा विषय अशा प्रकारे जाणून घ्या की ज्यामुळे ते विद्यार्थ्यांना हे समजावून सांगू शकतील. त्यांच्या विद्यार्थ्यांना अशा प्रकारे जाणून घ्या की, ज्यामुळे त्यांना विषय, अभ्यासक्रमाची सामग्री आणि वर्गातील कृती यांची जुळवाजुळव करता येईल.

शिक्षकांमधील चांगली वैशिष्टे	सुरुवातीचे शिक्षक	अनुभवी आणि प्रशिक्षित शिक्षक
	विद्यार्थ्यांना सामग्री आणि सूचना तयार करण्यात अडचण येते.	
शिक्षक हे , i) शिकवण्याच्या दरम्यान अध्यापन घटकांची वेगवेगळ्या प्रकारे अंमलबजावणी करणे; ii) शिक्षणादरम्यान विद्यार्थी, वेळ आणि साहित्य यांचे आयोजन आणि निरीक्षण करणे; iii) विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाचे मूल्यांकन करणे याबाबत सक्षम आहेत.	नियम आणि दैनंदिन काम करण्यात येणार्या अडचणींमुळे अध्यापन करताना अडचण येऊ शकते. सुनिश्चित दिनचर्या नसल्यामुळे आणि अध्यापन घटकाबाबत असलेले अज्ञान, अध्यापनशास्त्राची कमकुवत समज यामुळे प्रभावी अध्यापन करण्यात अडचण येऊ शकते.	अशा वर्गखोल्या तयार करा की, ज्यात विद्यार्थ्यांना शिकायची इच्छा निर्माण होईल, सहानुभूती, संबंध आणि विद्यार्थ्यांशी वैयक्तिक संवाद विकसित होतील. फायदेशीर शैक्षणिक कृतींमध्ये विद्यार्थी सक्रियपणे गुंतलेला असेल, आणि जास्तीत जास्त वेळ घालवेल, काहीही न करता बसणे किंवा गैरवर्तन करण्यात गुंतलेला वेळ कमी करेल, शिक्षक-दिग्दर्शित ते विद्यार्थी-दिग्दर्शित कृती, विद्यार्थ्यांच्या गरजांचे मूल्यांकन करण्यासाठी आणि या गरजा पूर्ण करण्यासाठी निर्देशांशी जुळवून घेण्यासाठी, विषयाचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी आणि सादर करण्यासाठी योग्य पद्धती वापरेल. शिक्षण सामग्री आणि कृतींशी संबंधित आणि महत्त्वाच्या पैलूंवर लक्ष केंद्रित करील, विद्यार्थ्यांना स्पष्ट अपेक्षा सांगतील, नवीन शिक्षणाचा विद्यार्थ्यांच्या मागील शिकण्याशी आणि अनुभवांशी संबंध जोडणे, विद्यार्थ्यांना सामग्रीशी संवाद साधण्याची संधी प्रदान करणे, उदा. तथ्यात्मक आणि एकत्रित प्रश्नांची उत्तरे देणे. याबाबत स्वयंपूर्ण असेल.
शिक्षक हे, i) आपले अध्यापन सुधारण्यासाठी, विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसाद मिळण्यासाठी आपल्या स्वतःच्या कृतींमध्ये बदल करण्यास, ii) स्वतःचा व्यावसायिक विकास करण्यास आणि सहकाऱ्यांशी संवाद साधण्यास सक्षम आहेत.	स्वतःच्या अध्यापनावर त्यातील त्रुटी, चांगल्या बाबी याबाबत ते चर्चा करण्यास तयार असतात, प्रत्येक गोष्ट महत्त्वाची आणि टिप्पणी देण्यास तयार असतात. अध्यापन शास्त्रीय ज्ञानाच्या बाबतीत ते परिपूर्ण नसतात, वर्गातील अनुभवांदरम्यान	अध्यापन प्रक्रियाच्या वेळी विद्यार्थ्यांचा मिळालेला प्रतिसाद, स्वतः केलेल्या कृती व सराव यामध्ये मिळेल्या प्रतिसाद याद्वारे स्वतःच्या अध्यापनाचा विद्यार्थ्यांवर झालेला परिणाम व त्याचे मूल्यमापन करतात.

शिक्षकांमधील चांगली वैशिष्टे	सुरुवातीचे शिक्षक	अनुभवी आणि प्रशिक्षित शिक्षक
	एकत्रित केलेली माहिती घेण्याची क्षमता सुधारलेली नसते.	

(नंद कुमार (भा.प्र.से.))
अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन